

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 05.03.2025

Kabul Tarihi: 29.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 2025, 5(1): 24-50

Research Article

Received Date: 05.03.2025

Accepted Date: 29.06.2025

Published Date: 30.06.2025

DOI Number: 10.59902/yazit.1651894

ARI HAAN'IN KÜLTÜRLENME SÜRECİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Study on the Acculturation Process of Arı Haan

Havva YILDIZ***Aynur KOÇAK*****ÖZ**

Kültür, insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurma, toplumsal ilişkiler geliştirme ve bireysel kimlik inşasında yarattığı bilgi, inanç, değer, norm, davranış ve anlamlar bütünüdür. Kültürlenme, bireyin doğumundan itibaren içinde bulunduğu toplumsal yapı tarafından şekillendirilen; bilgi, değer, inanç ve davranış kalıplarını öğrenerek bir kimlik kazandığı sürekli bir süreçtir. Bu süreç, bireyin çevresine uyum sağlamasını, toplumsal normlarla etkileşim kurmasını ve kültürel birikiminin bir parçası haline gelmesini sağlar. Kültürlenme süreci, insanın doğumundan ölümüne kadar devam eden bireyin toplumsal, zihinsel ve fiziksel gelişimini kapsayan bir olgudur. Bu çalışmada, Arı Haan destanı temel alınarak, insanın doğadan kültürel dünyaya geçiş süreci incelenmiştir. Destanda bir bodur ağacın gövdesindeki beliren urdan doğan ilk insanın, doğa karşısındaki zayıflığı, yaşamla mücadelesi ve kültürün varoluşuyla birlikte ilk insanın kültürlenme süreci mitolojik bir çerçeve içinde ele alınarak aktarılmıştır. Destanda, avcı-toplayıcı beslenme düzeninden yerleşik yaşama geçiş süreci; barınma, giyinme ve yurt edinme gibi unsurlar çerçevesinde ele alınmış olup, bu dönüşüm kahramanın kimlik inşası bağlamında incelenmiştir. Biyolojik bir ihtiyaç olan beslenme ise kültürel bir olguya dönüşerek damak tadı, ziyafet ve keyif gibi anlamlar kazanmıştır. Doğaya karşı verilen mücadelenin insan-insan mücadelesine bırakmasıyla savaş, toplumsal sınıflaşma ve siyasi yapıların oluşumunu beraberinde getirmiştir. Yazının icadı ise tanrısal yasalar aracılığıyla bireysel ve toplumsal sınırların belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu temalar, insanın kültürlenme sürecindeki dönüşümü ve bu sürecin yapısal etkilerini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Arı Haan Destanı'nda, ilk insanın yaratılışı ve kültürel evrimi bedensel, zihinsel ve toplumsal gelişim süreçleri mitolojik bir bağlamda ele alınarak, kültürel arketiplerin analiziyle insanoğlunun kültürlenme sürecinin anlaşılmasına katkı sağlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Arı Haan destanı, doğa, kültür, kültürlenme süreci, mitoloji**ABSTRACT**

Culture is the collection of knowledge, beliefs, values, norms, behaviors, and meanings humans create to establish dominance over nature, develop social relations, and build individual identity. Acculturation is a permanent process in which individuals acquire their identity by learning the knowledge, values, beliefs, and behavioral patterns molded by the social structure since birth. This process enables individuals to adapt to their surroundings, engage

* Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye. E-posta: havvablk@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3835-2250.

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye. E-posta: aynurnazkocak@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-9555-1088.

with social norms, and become a part of their cultural heritage. The acculturation process is a phenomenon that extends from birth to death and involves individuals' social, mental, and physical development. This study analyzed the transition process of humans from nature to the cultural world by taking the Ari Haan epic as a basis. In the epic, the weakness of the first human being in the face of nature, born from a tumor that appeared on the trunk of a stunted tree, his struggle for life, and the acculturation process of the first human being along with the existence of culture are discussed and conveyed within a mythological framework. The epic also addresses the transition process from hunter-gatherer diet to settled life within the framework of elements such as shelter, clothing, and homeland acquisition and scrutinizes this transformation in the context of the hero's identity construction. The diet, as a biological need, on the other hand, has evolved into a cultural phenomenon and has acquired meanings, such as taste, feast, and pleasure. The human-human conflict replaced by the struggle against nature has led to war, social stratification, and the formation of political structures. Divine laws have also become effective when defining individual and social boundaries with the invention of writing. These themes explicitly reveal the transformation in the human acculturation process and the structural effects of this process. As a result, this study contributes to the understanding of the acculturation process of human beings through the analysis of cultural archetypes by discussing the creation and cultural evolution of the first human being in the Ari Haan Epic in a mythological context based on social progress and physical and mental development processes.

Keywords: Ari Haan epic, nature, culture, acculturation process, mythology

Giriş

Kültürel olgular insanlar tarafından meydana getirilmiştir ve insanoğlu kendi meydana getirdiği bu olgunun hem öznesi hem de ögesi olmuştur. Tarih öncesi çağlarda insan doğanın bir parçası iken kültürlenme süreci ile doğanın karşısında edilgen konumdan etken konuma geçmiştir. Williamson'un (2001: 105) ifadesiyle: "Doğa bir kültürün öncelikli göstergesidir. Çevremizin "hammadde"sidir. Bu ifadeyle kültürün doğayı insanın ihtiyaç ve amaçları doğrultusunda dönüştüren ve şekillendiren bir faktör olarak insanı ön plana çıkardığını söyleyebiliriz (Özlem, 2000: 146). Ayrıca insanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik, doğanın kendisi için önceden belirlediği kurallar olmadan bir kültür yaratabilmesi ve yarattığı kültür aracılığıyla kendi gelişimini ve varlığını sürdürebilmesidir (Uygur, 2006: 1).

Kültür doğada hazır bir şekilde bulunmayan, sonradan üretilen ve şekillendirilen bir yapıdır. Bu yapıyı oluşturan da insandır. Yani kültür insansız, insanda kültürsüz düşünülemez. Güvenç (2002: 33), Malinowski'nin görüşlerine göndermede bulunarak; insanın beslenme, barınma ve çoğalma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kültür adını verdiği bir varlık alanı yarattığını ve bu ihtiyaçlarını kurumsallaştırdığını belirtmektedir. Ayrıca, insanın örgütlenme gereksiniminin de bu süreci doğurduğunu ifade etmektedir. Yani insanoğlunun toplumsallaşmasıyla ortaya çıkan kültür, bireyin toplumla bütünleşmesi sonucunda gelişmiş, insanoğlunun doğadan kopmaya başlamasıyla birlikte kültür insanoğlunun

ikinci doğası olmuştur (Çeçen, 1984: 62). Meydana gelen kùltürün yeni nesillere, farklı bir toplumdan gelen bireylere veya gruplara aktarılması ise kùltürlenme sürecini oluşturun.

Kùltürlenme, bireyin doğumundan itibaren içinde bulunduğu toplumsal yapı tarafından şekillendirilen; bilgi, değeri, inanç ve davranış kalıplarını öğrenerek bir kimlik kazandığı sürekli bir süreçtir. Bu süreç, bireyin çevresine uyum sağlamasını, toplumsal normlarla etkileşim kurmasını ve kùltürel birikiminin bir parçası haline gelmesini sağlar. Aynı zamanda bu süreç bireyin kùltüre katkıda bulunarak onu yeniden üretme sürecini de içermektedir.

Dolayısıyla kùltürlenme süreci insanın doğumundan ölümüne kadar olan bir süreci kapsamaktadır. Ancak kùltürlenme sürecinin tarihsel süreç içerisinde doğadan kùltürel bilinçlenmeye geçişinin ele alınması ve incelenmesi oldukça zordur. Kùltürel bilinçlenmenin başlangıcı, gelişim süreci, insan topluluklarının çeşitliliğine, bilinç düzeylerine göre ve bireylerin kendi farkındalıklarına ulaşma gelişimlerine bağlı olarak esneklik gösterir. Bu süreç, belli bir dönemle veya belli toplumlarla sınırlandırmalarla ifade edilemez (Deveci, 2017: 20). Ancak bu sürecinin anlatılara yansımaları insanoğlunun kùltürlenme sürecini ele alabilmemiz için oldukça önemlidir. Levi Strauss'a göre simgesel biçimler altında doğa güçlerini ve insan koşullarını yansıtan öğeleri ve bir kuşaktan bir kuşağa aktarılan anlatıların bir olguyu çözümleme ve yorumlamada mantıksal bir araç sağlamak gibi önemli bir işlevi vardır (Deveci, 2017: 25).

Kùltür kavramı, birçok anlamı kapsayan ve birkaç kelime ile tanımlanması güç bir kelimedir. Kolber ve Koluchon adlı iki Amerikalı antropolog (1952) kùltür konusunda yayımladıkları bir antolojide, kùltür kavramının 164 tane farklı tanımı derlemiş ve bu tanımlar üzerine tartışmışlardır. Bunun sebebi kùltür kelimesinin hem kapsamlı hem de çok anlamlı olmasıdır. Kısaca kùltür sözcüğünün kapsamına ve anlamına bakacak olursak, kùltür kelimesi Cultura'dan gelmektedir. Cultura, Latince "sürmek" ve "ekip biçmek" anlamına gelen colere kelimesinden türetilmiştir. Cultura kelimesinin Türkçe karşılığında, kùltür kelimesinin çeşitli anlamlardan biri olan "ekin" sözcüğü kullanılmıştır. Culture sözcüğü, ilk kez Voltaire tarafından "insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi" anlamında kullanılmıştır. Daha sonra bu sözcüğü Etnolog G. Klemm (1843-52), "uygarlık" ve "kùltürel evrim" karşılığında kullanmıştır. Bu kavram buradan İspanyolca, İngilizce ve Slav dillerine geçmiştir. Voltaire ise bilimsel yazılarda uygarlık karşılığında kullanılan culture sözcüğünü "aklın (zihnin ve ruhun) bazı fakùltelerinin (yetenek birimlerinin) amaca elverişli düşünsel çalışma ve pratiklerle geliştirmesi" olarak tanımlamıştır. Bu anlamda Voltaire, kùltür kelimesini düşünme, seçme ve eleştirme gücünün gelişmesini sağlayan bilgi, bilincin bir bütünü ve bileşkesi olarak "eğitim" kavramına yaklaştırmaktadır (Güvenç, 1979: 95-97).

Kullanıldığı bağlam içerisinde genel ve özel anlamlara sahip olan kùltür kelimesi; bilimsel alanda “uygarlık”; beşeri alanda ve günlük dilde “eğitim”; estetik alanında “sanat”; maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda ise “üretim” anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla belli bir toplumun, belli bir evrim aşamasında bir müzik veya tarım aleti yapmasından ve düşünce yeteneğinden, insanların doğa ve insanlarla olan ilişkisine kadar birçok olgu “kùltür” olarak değeriendirilmektedir (Güvenç, 1979: 98-100).

Edward B. Tylor (1871: 1), “uygarlık” olarak da ifade ettiği kùltür sözcüğünü; bir toplumun parçası olarak, insanoğlunun öğrendiği (edinilen) bilgi, sanat, gelenekler, görenekler ve buna benzer yetenek, beceri ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütün olarak tanımlar. Adeta kùltür kavramının ana savını dile getiren Tylor, kùltürün içgüdüsel değil, her bireyin doğumundan sonra yaşamı boyunca kazandığı alışkanlıklar ve becerilerden oluştuğunu vurgulamaktadır (Güvenç, 1970: 13).

Kùltür, bilinçli veya bilinçsiz olarak insanları çevreleyen ve içinde büyüdüğü-müz toplumu şekillendiren, tüm insanlardan öğrendiğimiz davranışlar, hüneler ve inançlardan oluşur. Özellikle de bir kuşaktan diğeriine aktarılan bilgi ve kalıplaşmış davranış birikimidir (Wells, 1971: 37). Kùltür; öğrenilen, tarihsel bir varlık alanı ve toplumsal bir özellik taşıyan, ideal kurallar ve davranış örüntülerinden meydana gelir. Biyolojik ihtiyaçları ve bu ihtiyaçlardan doğan ikinci derecedeki gereksinimleri karşılayarak doyum sağlar. Aynı zamanda, değışim sağlayan ve uyum sürecinin bir ürünü olarak kùltür öğelerini birleştiren soyut bir sistemdir (Güvenç, 1979:101-118). Yani kùltür, simgeler aracılığıyla toplumsal olarak edinilen ve iletilen tüm davranış kalıplarının ortak adıdır. Bu anlamda sadece dil, alet yapma, sanat, bilim, hukuk, yönetim, ahlak ve din gibi şeyleri değil, kùltürel kazanımların somutlaştığı binalar, aletler, makineler, sanat malzemeleri ve iletişim araçları gibi maddi kùltür unsurlarını da kapsar. Kùltür, karşılıklı öğrenme süreçleriyle aktarılırken, esasen toplumsal geleneklerde somutlaşan bilgi, fikirler, inançlar, değerler ve grup içindeki yaygın duygularda bulunur (Fairchild, 1967: 80). Böylece kùltür, bir sosyal yapıyı ve bu yapının içindeki dönüşümü ifade eder. Kısaca kùltür, bir yandan yaşamı tamamlar ve onun yerine geçer, diğeri yandan yaşamı dönüştürerek yeni bir düzenin sentezini oluşturur (Işık, 2000: 75-76).

Bununla birlikte kùltür kavramı içinde çok sayıda kùltürel süreç bulunmaktadır. Bunlar; kùltürleme, kùltürleşme, kùltürlenme, kùltürel yayılma, kùltürel şok, zorla-kùltürlenme, kùltürel özümseme ve kùltürel değışmedir¹ (Güvenç, 1979: 118, 130-131). Bu çalışmada çalışmamızın da konusu olan kùltürlenme üzerinde durulacaktır. Öncelikle kùltürlenme kavramına bakacak olursak kùltürlenme; belli bir

¹ Kùltürleme (encdtturation), kùltürel yayılma (diffusion), kùltürleşme (acculturation), kùltürel şok (culture schok), zorla-kùltürlenme (trans-culturation), kùltürlenme (culturotion), kùltürel özümseme (assimilation) ve kùltürel değışme (cultural change) kavramları için bk. (Güvenç, 1979: 131).

toplumun alt-kültüründen ya da farklı bir toplumdan kopup gelen bireyin ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süresi sonucunda, asıl kültür ve alt-kültürlerde bulunmayan yepyeni bir birleşime ulaşmasına denir (Güvenç, 1979: 131).

Kültürlenme, sosyal ve nesnel bir çevrede gerçekleşir. Kültürlenme ilk olarak kişinin doğduğu ailede başlar ve içine doğduğu sosyal çevrede de kültürlenme süreci devam eder. Kültürlenme kişide öz bilincin oluşumunu sağlar.² Kişi, öz bilinç sayesinde kendine özgü bir kültürlenme süreci yaşar ve edilgen olmaktan çıkarak etken bir konuma geçer. Kültürlenme aslında bir kültür aktarımı işlemidir (Doğan, 2022: 91). Başka bir deyişle kültürlenme süreci, söz konusu insan topluluklarının sahip olduğu kültürel öğelerini ve birikimlerini yeni üyelerine aktarması ve o kültürün içselleştirilmesidir (Bektaş, 2015: 46-47).

Kültürlenme, kültürleme³ sürecinin edilgen biçimidir. Yani kişi, içine doğduğu veya bulunduğu kültürün aktarılması söz konusu olduğunda kültürleme ile karşı karşıya kalır. Söz konusu olan bu süreç, yavaş yavaş gerçekleşir ve ömür boyu sürer (Engin, 1990: 168). Bir aileye doğan veya yeni bir topluma giren kişi, içinde bulunduğu kültürün öğelerini edinmeye başladığında ve içine bulunduğu toplumla uyum aşamasına girdiğinde kültürlenme süreci içerisindeydir. Çünkü her kültür, varlığını sürdürebilmek için, bireyleri kendi ortamına uyabilecek bir biçimde yaşama hazırlar. Böylece kişi bulunduğu kültürün bir parçası olur. Kısaca kişinin, yaşadığı kültürün özelliklerini edinmesine ve ait olduğu kültüre uyum sağlamasına kültürlenme denir (Engin, 1990: 167). Ayrıca kültürlenme kavramı, bireylerin veya grupların başka bir kültürle etkileşimi sonucunda meydana gelen duygusal, bilişsel ve davranışsal bir değişim sürecidir. Bireyler, kültürleme ya da sosyal bir etkileşim yoluyla yaşadıkları değişimi ve içinde bulundukları kültüre ait unsurları özümseyerek yeni bir kültürel kimliğe sahip olmuş olurlar. Bu bağlamda bu çalışmada Tıva kahramanlık destanları içerisinde yer alan Arı Haan destanında Arı Haan adlı kahramanın kültürlenme süreci üzerine yaptığımız inceleme önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Arı Haan destanında ilk insanın doğa karşısındaki aczi ve yaşam mücadelesi anlatılırken, aynı zamanda kültürün varoluşu ve ilk insanın kültürlenme süreci de ele alınır. Destanda, Tanrı tarafından yaratılan ve yalnızca bir bodur ağacın gövdesinde beliren urdan doğan ilk insanın, doğadan kültürel dünyaya geçişi, bu süreçteki kültürel dönüşüm ve kimlik kazanımı ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. İlk insanın, avcı-toplayıcı beslenme kültüründen yerleşik düzene geçişiyle başlayan kültürlenme süreci, ad alma, giyinme, yurt edinme ve evlenme gibi toplumsal kurumların gelişimiyle devam etmektedir. Evlilik kurumunun temellerinin atılmasıyla birlikte soy-sop ilişkileri kurulmuş ve aile yapısı

² Öz bilinç, bireyin benliğinin çeşitli boyutlarına ve çevresine yönelik ilgi, dikkat ve farkındalığını ifade eden bir kavramdır (Öveç, 2007: 11).

³ Kültürleme, en geniş anlamıyla, eğitimidir. Doğumdan ölüme kadar, bireyin, toplumun istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkileneceği ve değiştirilmesidir (Güvenç, 1979: 131-134).

şekillenmiştir. Ayrıca yazının icadı, tanrısal yasaların ortaya çıkması ve bunların bir inanç olgusu olarak insanlara belli sınırlar çizmesi, kültürlenme sürecinin önemli aşamalarını oluşturmaktadır. Biyolojik bir ihtiyaç olan yeme içmenin, kültürlenmenin etkisiyle damak tadına, keyfe veya ziyafete dönüşmesi, doğa karşısındaki mücadelenin yerini insanın almasıyla savaş olgusunun ortaya çıkışı, buna bağlı olarak sosyal yapının evrilmesi, sınıflaşma, liderlik ve halk gibi toplumsal yapılar ile kağanlık gibi yönetim biçimlerinin gelişmesi de destanda vurgulanan unsurlardır. Son olarak, doğadan ayrılan insanın ölümle yüzleşmesi, kültürün, kültürlenme sürecinin ve bu sosyal yapıyı oluşturan normların etkileyici bir biçimde anlatıldığı tespit edilmiştir.

Bu yönüyle Arı Haan destanı, birçok kahramanlık destanından farklı olarak, kahramanın içine doğduğu dünya, yaşadığı dönemi ve kültürün varoluşunu ele almakla kalmaz, aynı zamanda insanın biyolojik ve toplumsal evrimindeki önemli aşamalara odaklanarak bir kültürlenme sürecini anlatır. Arı Haan destanında kahramanın yaşadığı kültürlenme süreci, insanlığın doğadan kopuş sürecinin anlatıldığı bir kültürlenme mitosudur. Bu bağlamda Arı Haan destanı, doğadan kopan insanoğlunun kültürün dünyasına geçiş sürecini anlamak ve yorumlamak açısından önemli bir kaynak olarak incelenmeye değer kılmaktadır. Arı Haan'ın kültürlenme süreci ele alınmadan önce kültür ve kültürlenme kavramları üzerinden durularak bu kavramların kapsamı ve anlamları hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

1. Arı-Haan'ın Kültürlenme Süreci

1. 1. Kahramanın Doğumu/Yaratılışı

Yerle zamanın olduğu çağda, başı ak taygalı, önü sarı yalçın kayalı bir ırmağın ortasında yer alan yalnız bodur ağacın gövdesinde parmak başı kadar bir ur büyür. Daha sonra bu urdan altın başlı, gümüş göğüslü bir oğlan dünyaya gelir. Oğlan, ağacın yanında bir süre oturduktan sonra yalnızlığını fark eder. Kara ağaçtan doğmuş olması nedeniyle anne ve babasının Uspun gök denizindeki yer iyesi olduğunu düşünür ve yer anasına seslenir. Nereden geldiği bilinmeyen bir ses, oğlana nehir yatağındaki kalpak kayanın altında yuva tutmasını ve dünyanın kara-ala kurdu ile cihanın kızıl-ala kurdunu yiyerek yaşamasını söyler (Ergun ve Aça, 2005: 225-26).

Destanda “geçmişin geçmişinde, öncelerin öncesinde, iyi çağın omzunda, kötü çağın başında yer-zaman oluşurken” yani “başlangıca” ait bir zaman diliminde yalnız bodur bir ağaç gövdesinden dünyaya gelen çocuk Tanrı'nın yarattığı ilk insandır. Zaman, yerle zamanın oluşum aşamasında olduğu bir dönemdir (Ergun ve Aça, 2005: 64, 225). Yaratılan ilk insanın dünyaya gönderilişi ise doğaya ait olan ve ilerleyen süreç içerisinde “Gök” ile yani “Tanrı” ile ilişkilendirildiği için kutsal kabul edilen gökyüzü, yeryüzü ve yeraltından oluşan üç katmanı birbirine bağlayan hayat ağacı vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Ancak destanın başlangıcında ilk insanın anasının ve babasının Uspun gök denizinin iyesi olduğu ifade edilerek

onun doğa tarafından yani yer iyesinin ruhu tarafından yaratıldığı izlenimi verilmektedir. Destanda ilk insanın nasıl yaratıldığını anlatan bu bölüm bize “yaratılış mitlerini” hatırlatmaktadır. Destana ilk insanın tabiatla birlikte varoluşunun anlatılması ilk insanın kültürlenme sürecinin ele alınmasında oldukça önemlidir. Aynı zamanda dünyanın ve ilk insanın yaratılışı ile başlayan bu destan doğanın, tabiat kültürlerinin, kültürün nasıl var olduğunu ve ilk insanın nasıl kültürlendiğini anlatmaktadır.

Ağacın yanında bir süre oturduktan sonra yalnızlığını fark eden oğlanın, kara bir ağaçtan doğmuş olması nedeniyle ana babasının Uspun gök denizindeki yer iyesi olduğunu düşünmesi ve yer anasına seslenmesi ilk insanın doğa ile olan ilişkinin önemli bir göstergesidir. Nitekim daha doğuşundan itibaren mitolojik bir kahraman olduğunu gösteren Arı Haan’ın şahsında, ilk insanın ilkel ve basit bir aşamadan daha gelişmiş ve karmaşık bir aşamaya doğru devam eden gelişimiyle içerisinde bulunduğu âlemi algılama, anlamlandırma ve öğrenme çabası dile getirilmektedir (Ergun ve Aça, 2005: 64). Oğlanın düşünme ve sorgulama yetisi onu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden biridir ve düşünmeye ve sorgulamaya başlayan kahramanımızın kültürlenme de süreci yavaş yavaş başlayacaktır.

Nereden geldiği belli olmayan bir ses, oğlana bir kayanın altında yuva kurmasını ve dünyanın kara-alı kurdu ile cihanın kızıl-alı kurdunu yiyerek hayatını sürdürmesini söyler. (Ergun ve Aça, 2005: 226-27). Bu duyduğu ses ile nasıl besleneceğini ve barınacağını öğrenen Arı Haan’ın beslenme ve barınma biçimi ilkel yaşam tarzını yansıtmaktadır. Destanda oğlana nasıl besleneceğinin ve nerede barınacağını yer iyesi tarafından söylediği izlenimi uyandırılmaktadır. Fakat bu bilginin Türk inanç ve düşünüş bağlamında Tanrı tarafından doğa vasıtasıyla ilk insana verildiğini söyleyebiliriz. Böylece insanın doğanın bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Doğanın bir parçası olan insanın bir canlı olarak yaşamını sürdürmesi yine doğanın bir parçası olan gıdaları almasına bağlıdır. Bir insanın, kişi olarak yaşamını sürdürebilmesi için doğa öğelerinin kültürel sınıflandırılmasından türetilen toplumsal kategorileri kullanmasına bağlıdır (Leach, 1985: 36).

Doğada var olan mağara, kaya oyukları, ağaç kavukları gibi barınaklar göçebeliliğin ve ağırlıklı olarak toplayıcılığın ve avcılığın hâkim olduğu bir yaşam biçimidir. Bu sistemde doğa insana kendini kontrol etme olanağı tanımaz (Gezgin, 2009: 204). İnsanın doğaya uyum sağlaması gerekir. Destanda da kahramanın doğadan öğrendiği bilgi ile kara bir kapak kayayı yurt edinip böceklerle, kara ala ve kızıl ala kurt ile beslenmesi, onun doğaya ve doğanın ona sunduğu imkânlarla uyum sağlandığını görmektedir. Destanda nereden geldiği belli olmayan sesin verdiği talimat doğrultusunda hareket eden oğlan, nehir yatağına gidip kalpak kaya altını yuva edinir ve dünyanın kara ala ve kızıl ala kurt ile beslenerek yaşamaya başlar. Yediği kurtlar nedeniyle karnının bir tarafı kızıl-alı, diğer tarafı ise kara-alı olur. Oğlanın bir kaya altında barınması ve çeşitli kurtları yiyerek beslenmesi, ilk

insanın mağaralarda ve kaya oyuklarında barınarak hayvanlarla beslenmesini ve ilkel insanın doğa karşısındaki davranışlarını akla getirmektedir. Nitekim oğlan daha sonra, gökten inen yaşlı ve kutlu bir at tarafından eğitilerek ve bu atının sü-tünü içerek gelişimini sürdürecektir (Ergun ve Aça, 2005: 102). Kahramanımızın ilk başta doğanın ona sunduğu nimetlerden yararlanarak ilkel bir yaşam sürmesi ve daha sonra bir dönüşüm içine girmesi ilk insanın illiklikten gelişmişliğe yani do-ğadan kültüre geçiş sürecini hatırlatmaktadır.

1. 2. Kahramanın Tanrı Tarafından Gönderilen Bir Tay Vasıtasıyla Kültür-lenme Sürecine Girmesi

Kalpak kayanın altında yaşayan oğlan, kuyruğu ve yelesi yere döşenmiş, tüyü rüzgârda savrulan, gelip geçen kuşların sırtını gagalayarak yaraladığı bir tay görür ve onun yanına gider. Oğlan, tayın yanına gelince kuşlar tayı rahat bırakır. Tay, kuşların kendisini oğlanın yanındayken rahat bırakması üzerine oğlanın peşinden ayrılmaz. Daha sonra tay, oğlana kendisinin “at” onun da “kişi” denilen bir canlı olduğunu söyler (Ergun ve Aça, 2005: 227-228). İlk insanı temsil eden oğlan, bu at vasıtasıyla “kişi”liğinin farkına varır. Bunun üzerine at, oğlana “kişi denen canlının atsız, atında sahipsiz olmaması gerektiğini” anlatarak oğlanın üzerine binmesini ve kendisine sahip olması söyler. İlk insanın, at ile karşılaşması, at vasıtasıyla kendi varlığını tanımlamasının ardından ilk defa ata binişi, destanda şu şekilde anlatıl-maktadır:

“ ‘Öyleyse er kişi dedikleri
At binip gezip dolaşmalıdır.
...
Oğlan:
‘Düşünmeksizin binersem
Sen beni ne bileyim nereye,
Götürür kişisin
Ben bu kalpak kayadan ayrılırsam
Birden ölüveririm’
Bu kızıl kara ala kurtlarımdan ayrılırsam
Acıkıp ölüveririm’ diyerek
Gün boyu kabullenmez,
Böyle imiş.
Sarı tayı gün boyunca
Yalvarıp-yakarıp durmuş.
Böyle imiş.
Deminki şeyi günlerce,
Peşine takılıp, kurt da yedirmez olmuş.
Bana bin,
Bol otlu yere varıp yaşayalım, diyerek
Takip edip durmuş.”

Ben sana binmeyi beceremem
Kalpak kayamdan kara yurdumdan
Ayrılamam'der imiş.
Sarı tay:
'Bana bin' diyerek
Yolunu kapatıp yatıvermiş.
Oğlan ise:
'Gerçekten beni kaldırır,
Gücü yok ki bunun,
Sırtını-boynunu kırıp,
Binivereyim bakalım' diyerek
Sarı taya çıplak biniverende,
Çatır-çatır çatırdayıp,
Fırlayıverip ulu nehrin yukarısını doğru
Hızla koşup gitmiş." (Ergun ve Aça, 2005: 227-231).

Burada atın nasıl evcilleştirildiği ve insanoğlunun doğadan koparak kültürlenme sürecinin içine nasıl girdiği anlatılmaktadır. Oğlana dünya üzerinde nasıl yaşaması gerektiğini öğretecek olan bu tay Tanrı tarafından gökten indirilmiştir. Bu tay vasıtasıyla kültürlenme yolculuğuna çıkan kahramanımızın kültürlenme süreci daha sonra gökten indirilen eşi Altın prenses tarafından sürdürülecektir. Burada dikkat edilecek bir husus da ele aldığımız bölümde de görüldüğü üzere kahramanımızın, ata binmekten ve atın onu götürmek istediği yerden korkmasıdır. Bu durum, ilk insanın doğadan kopmaktan, bilinmezlikten ve kültürün karmaşık yapısından korktuğunu göstermektedir. Çünkü o doğaya aittir, doğanın içine doğmuştur, yaşam alanı olarak doğayı tanımaktadır ve henüz kültürle tanışmamıştır. Ancak burada atın evcilleştirilmesi ve oğlanın ata binmesi ilk insanı doğadan bağımsızlaştırmaya başlayan önemli bir adımdır.

Tayın ısrarı ile tayın sırtına binen oğlan, tay tarafından ulu ak tayganın önündeki yalçın ak bir kayanın önüne götürülür. Oğlan yemek için indiği kayanın etrafında kurt, böcek karınca aramaya başlar. O esnada tay, gökten inen anasını emmeye başlayınca oğlan da gidip o atı emmeye başlar. Oğlan atı emdikçe karnı doyar, susuzluğu gider, her emişinde semirir, güneşte sararan, gölgede kararan katı derisi dökülür (Ergun ve Aça, 2005: 232-33). Daha önce ilkel bir tarzda kalpak kaya altında kurt yiyerek beslenen oğlan süt ile normal bir beslenme sürecine girer. Emdiği süt sayesinde normal bir insan görüntüsüne kavuşur.

Destanda gökten indirilen kutlu bir atın kahramanı eğitmesi, ona yol göstermesi, onu doyurması ve kültürlemesi atın; savaş aracı, yiyecek, içecek ve giyecek kaynağı (Çınar 1993: 1) olduğu gibi bir topluluğun veya bir kişinin kültürel, siyasi, iktisadi anlamda yükselmesinde ve kültürlenmesinde de önemli bir işleve sahip olmasıyla ilişkilidir. Destanda ilk insan olan Arı-Haân'ın kültürlenme sürecine at ile girmesi ve onun doğadan kültüre taşımasında atın eğitici, yol gösterici ve

kùltürleyici fonksiyonu atın kùltürün taşınmasında ve kùltürlenme sürecinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

1. 3. Kahramanın Ad Alması ve Giyinip Kuşanması

Destanda gökten inen sarı at, oğlana görevleri arasında gökten inen tay ile kendisini bir araya getirmek olduğunu ve tayın oğlanın atı olması gerektiğini söyler. Bununla birlikte, bu işi tamamladıktan sonra öleceğini ve kendisini de ak uçurumdaki kayanın üstüne defnetmesi gerektiğini söyler. Daha sonra at, oğlana ulu ak uçurumdaki kayanın önündeki kara taşı atmasını söyler ve mağaranın içerisindkileri çıkarmasını ister. Bunun üzerine oğlan mağaranın içerisinden koşum takımları, giysiler ve çeşitli savaş aletleri çıkarır. Tay üzerine örtülen ova gibi ak keçe ve giydiğı koşum takımları ile dört yaşındaki bir ata dönüşür. Mağaranın içerisinden çıkardığı kara deve derisi elbiseyi, kara yumuşak deri ediğini ayağına geçiren oğlan da bôrkünün püskülü göğün ucuna takılan erler eri bir kişiye dönüşür. Destanda kahramanın mağaradan çıkardığı koşum takımlarını giyen tay ile giysileri giyen oğlan destanda şu şekilde tasvir edilmektedir:

“Söylenen şeyleri taşırken,
Yumuşak olanı da var,
Kemik gibi katı olanı da var
Derken hepsini,
Kara mağaranın ağzına,
Zar zor çıkarıp almış.
Ay-güneş ışıklı altın güneş
Şeyleri gösterip:
‘Atın başına takılan,
Yular-gemdir diyende,
Tayın başına takınca,
Üç yaşında at oluvermiş.
Ova gibi ak keçeyi,
‘Kare gibi durup
Sırtına koy deyince,
Onu saldığında,
Dört yaşında at oluvermiş.
Sağlam altlı koca kara üzengili,
Eğerini eyerleyip,
Otuz iki göğüslüsünü bağlayıp,
Otuz iki kolanı çekip,
Otuz kat kuskunu kuskunlayıp,
Almaz mı.
Deminki atına baksaki,
Göğün ak kara bulutunu,
İki kulağı ile oraya buraya,

Savrulup, Boş Dağ gibi,
Ak Sarıĝ at oluvermiş.
'Kişi denen şey giyer,
Elbiseli olmalı' diyerek,
Kara deve derisi elbisesini,
Giydirip kuşaklayıp,
Kara yumuşak deri ediĝini,
Yüz kara samur derisi börkünü,
Giydiriverende börkünün püskülü,
Göĝün ucuna takılan
Erler eri er oluvermiş." (Ergun ve Aça, 2005: 233-235).

İleride çok güçlü bir bahadır olacak oĝlanın atı, atının koşum takımları ve giysileri kutsal maĝara vasıtasıyla gönderilmiştir. Bunları elde etmesini de gökten inen yaşlı at yardım etmiştir. Destanda önemli bir nokta da koşum takımlarını giyen at ile giysileri giyen oĝlanın olaĝanüstü bir şekilde anlatılan deĝiřimidir. Öncelikle giyinmenin kendisi tamamen kültürel bir gösterge dir. Doĝada giyinmek diye bir eylem yoktur. Mitolojide giyinmek ilk kez büyük ilksel gūnahtan sonra duyulan bir edinimdir. Bu olay doĝadan kültüre geçişin gerçekleřtiĝi andır (Gezgin, 2009: 158). Doĝa koşullarında çıplak olarak ve tek başına yaşamını sürdüren oĝlanın/ilk insanın da kültürlenme sürecinde artık giyinmesi gerekmektedir. Destanda da yaşlı atın oĝlana "kiři denen řey giyer, elbiseli olmalı" demesi de buna işarettir.

İnsanın doĝadaki diĝer canlılardan en belirgin görsel farkı giyinmesidir. Giyinmek, insanın diĝer canlılar karşısındaki hiyerarşik üstünlüĝünün bir göstergesidir. Eĝer insan yeterince tüylü olup doĝa koşullarına uyum saĝlayabilseydi, giyinmeye ihtiyaç duymayacaktı. Hayvanların büyük bölümü, yaz ve kış aylarında çıkan farklı tüyleriyle, ısı farklılıklarına uyum saĝlayabilmektedir. İnsan ise doĝa koşullarına giyinmek ve kültür yoluyla karşılık vermek zorunda kalmıştır. Yani ilksel zamanlarda çıplaklık insanın doĝal halidir ancak Havva ve Âdem anlatısında da olduĝu gibi insan doĝasından ve dolayısıyla çıplaklıktan kaçarak utanması giyinmek, mahremiyet ve mülkiyet kavramlarını ortaya çıkarmıştır (Gezgin, 2009: 158-60). Destanda giyinmek oĝlanın doĝada toplayıcı olarak sürdürdüĝü yaşamdan farklı bir role geçişini ve bu süreçteki dönüşümünü simgelemektedir. Oĝlan giydiĝi giysilerle içerisine gireceĝi kültüre ait bir bahadıra dönüşmüştür. Çünkü kültürün dünyasına girmek için giyinmesi şarttır. Giysi gibi ayakkabı da doĝada insandan başka hiçbir canlının ne giydiĝi ne de ihtiyaç duyduĝu bir şeydir. Çünkü ayakkabı doĝaya deĝil, kültüre ait bir nesnedir. Bu durumdan atları da ayrı tutmamak gerekir. Atlar, doĝada normalde nala ihtiyaç duymazlar; ancak, insanlar tarafından evcilleştirilerek kültürün bir parçası haline gelmişlerdir. Nalsız atlar, uzun mesafelerde hızlarını koruyamaz ve ağır yük taşımakta zorlanırlar. Hızlı koşabilmeleri ve binicilerini taşıyabilmesi için nala yani kültürün desteĝine ihtiyaç

duyarlar (Gezgin, 2009: 164). Nal gibi koşum takımları da kültüre aittir. At binicilerinin at koşumlarını; ata daha kolay binmek, siyahlarını daha rahat taşımak, atlarının daha fazla ağırlığı kaldırabilmesi ve atlarını kolayca idare edilebilmek için kullandığı ve bu konuda kültürün desteğine ihtiyaç duyduğu nesnelerdendir. İnsanoglunu kültüre taşıyan atlar böylece kültürel bir varlık haline gelmiştir. Aynı zamanda doğa koşullarına uyma zorunluğunun ve insan olmanın getirdiği giyinme olgusu, kültürün etkisiyle estetik bir algıya dönüşerek gösteriş, güç ve sınıfsal farklar vb. gibi kültürel unsurları meydana getirmiştir. Destanda Tanrı tarafından kahraman ve atı için gönderilen giysiler ve koşum takımları, giyinme ihtiyacını karşılayan giysilerden ve kültürün desteğine ihtiyaç duyulan eşyalardan çok simgesel anlamları olan sosyal bir olguya işaret etmektedir. Bu durum doğadan gelen ilk insanın, kültürel bir insana dönüşmeye başladığının bir göstergesidir.

Destanda gökten inen at, yani Ak Sarıg, oğlana geçmiş ve gelecek hakkında bilgi veren “hopçu kadar sudur” sunar. Destanda gökten inen at tarafından kahramana verilen “hopçu kadar sudur” adlı kutsal kitap, bize kahramanımızın avcı-toplayıcılıktan üretime, yerleşik bir yaşam biçimine hatta sadece yasaların olduğu bir kültüre değil, aynı zamanda yazılı yasaların olduğu bir yazılı bir kültüre gireceğini işaret eder (Gezgin, 2009: 136). Arı Haan’ın nezdinde bu kültürel süreçlerin Tanrı tarafından gönderilen yaşlı bir at vasıtasıyla gerçekleştirildiği ve böylece sürecin bilinmezliği ve kutsallığı dile getirilmektedir.

Destanda gökten indirilen yaşlı at yani Oy Sarıg at, kendisine kim olduğu sorulduğunda, kendisini şöyle tanıtmaması gerektiğini söyler:

“Kutsal Ak Tayga yurtlu,
Yalçın kara kayanın,
Ortasından öylece yaratılmış,
Altın prenses kadını,
Boş dağ gibi Ak Sarıg atlı,
Arı Haan’ım dersin” diye
Deminki kırsığı öğüt verip söylemiş.” (Ergun ve Aça, 2005: 235-36).

Destanda gökten inen yaşlı at, ağaç gövdesinden doğan oğlana “Arı Haan” ve atına ise “Ak Sarıg” adını verir. Bir kişinin ad alması veya bir kişiye ad verilmesi, kişinin bireysel kimlikliğini gösteren, kültürel aidiyeti ve toplumsal var oluşu simgeleyen sembolik bir göstergedir. İsimler, toplumsal ve kültürel hayatın içerisinde tanınmanın, tanışmanın ve iletişim kurmanın aracıdır. Kültürel aidiyet bakımından ise isimler, kişiler arasındaki ilişkileri ve kurulan ilişkilerin biçimi belirler. Aynı zamanda isimler kişileri tanımlamakla birlikte onları topluma ve kültürel sisteme refere eder (Çelik, 2006: 39-42). Bireylerin ad alması öznel düzeyde toplumsal ve kültürel olarak kişiyi belirsizlikten kurtarır ve toplum ve kültür içerisinde kişinin varlığını dile getirir. Ele aldığımız Arı Haan destanında kahramana ve atına verilen adlar, onların bireysel kimliklerini, kültürel aidiyetlerini ve toplumsal

hayat içinde varoluşlarını ifaden bir araçtır. Yalnız bodur ağacının gövdesinden doğan oğlana “Arı Haan”, gökten inen atına ise “Ak Sarıg” adının verilmesi kahramanın içinde bulunduğu belirsizlikten kurtularak kültürel hayat içerisinde kahramanın kendisini topluma refere etmesine ve iletişim kurduğu kişilerle ilişkilerini belirlenmesini sağlayacaktır.

Burada önemli bir hususta insanlar gibi atlara da isim verilmesi konusudur. Özellikle göçebe bir yaşam tarzında insanoğlunun beslenme, giyinme, ulaşım ve korunma gibi birçok temel ihtiyacın karşılanmasında önemli bir yere sahip olan atlara kültürün de etkisiyle cinsine, rengine ve özelliklerine göre çeşitli özel isimler verilmiştir. Bu isimler, kişi isimlerinde de olduğu gibi bulunduğu kültürden izler taşımaktadır. Arı Haan destanında ise hem kahramana verilen isim hem de atına verilen isim kahramanın ve atının içine gireceği kültürün izlerini yansıtmaktadır.

Destanda yaşlı at Arı Haan’a ve atına adlarını verdikten sonra, Arı Haan’a yaşayacağı yeri gösterir, obasının ve halkının üst âlemden yani Kurbustu’dan geleceğini söyler. Ayrıca ona düşman savaş açtığında düşmanı ile savaşabilmesi ve av avlamaya bilmesi için katı kara yay ve demir bir ok verir. Görevini tamamlayan yaşlı at, Arı Haan’a yaşayacağı yeri gösterip silahlarını verdikten sonra ölür. Yaşlı at, Arı Haan tarafından dediği yere defnedilir (Ergun ve Aça, 2005: 236). Daha sonra katı kara yayını yüklenerek demir kara okunu omzuna asan Arı Haan atına biner. Ancak tam olarak atına nasıl bineceğini bilemez atı ona kendisine nasıl bineceğini ve kedisini nasıl süreceğini anlatır. Atının dediği gibi okunu kayaya dayayıp atının üzerine binen Arı Haan, atını hareket ettirebilmek için ise atının sağ tarafındaki sağına kamçı ile vurup ağızındaki gemi çekerek atını şaha kaldırır. Ancak Arı Haan’ın ata bindiğin de atını sürerken eti kemiğinden sıyrılır. Bunun üzerine Arı Haan “kuru otumun arasında, kara kurdumu toplayıp huzur içinde yatsam olmaz mıydı?” diyerek söylenir (Ergun ve Aça, 2005: 238). Arı Haan’ın bu sözlerin kültürlenme süreci içerisinde onun doğaya dönme isteğini ve kültürlenmeden kaçışını ifade etmektedir. Korku kültürün reddettiği ve çözüm bulmaya çalıştığı bir durumdur (Gezgin, 2009: 261). Destanda bu durum atın kahramanı dinleyip kahramanın kültürlenme sürecine devam etmesi için gerekli çözümü bulmasıyla karşımıza çıkar. Kahramanı kültüre götüren ve kahramanımızı kültürleyen at, Arı Haan’a güç ve kuvvet kazanması için doğanın kutsal bir kaynağı olan ebedi arjandan verir. Ak tulumdaki ebedi arjanı içen ve onunla yıkanan Arı Haan, eskisinden daha güçlü, akıllı ve gelişmiş yiğit bir er olur. Destanda Arı Haan’ın bendensel ve zihinsel gelişimi şu şekilde anlatılmaktadır:

“Atının söylediği gibi,
Ak tulumu karıştırdığında,
‘Ak testide ebedi arjan var.
Onun ile yıkanıp,
Birazını içiver’ demiş.
O arjanın içileceğini içip,

Yıkanacağı ile yıkananda,
Eskisinden artık,
Etli-kanlı güçlü,
Yiğit er oluvermiş.
Güçsüz kendisi güçlenip,
Akılsız kendisi akıllanıp,
Bir şey bilmez kendisi bilir olup,
Gelişivermez mi.” (Ergun ve Aça, 2005: 239).

Burada Arı Haan’ın artık doğadan çıkıp kültürel bir topluma bir bahadır olarak katılabilecek bedensel, zihinsel ve kültürel olgunluğa sahip olduğu ifade edilmektedir. Arı Haan’ın, ak testideki ebedi arjan ile önce yıkanıp sonra bu suyu içmesi artık onun kültürel yaşama girebileceğini gösteren en önemli gelişim basamaklarından biridir. Doğa da çıplak bir şekilde yaşamını sürdüren Arı Haan, kültürün bir göstergesi olan giysileri giyinmiştir ama yıkanmamıştır. Arı Haan önce doğadaki ilksel yaşamından arınıp sonra kültürel yaşamana geçecektir. Çünkü kültürel olmanın, insan olmanın koşulu giyinmek gibi yıkanmaktan da geçer. Doğada elbette yıkanmak vardır ancak doğada yıkanmak çok doğal bir davranış değildir. Çünkü doğada temiz olmak ve kokmamak vb. gibi bir durum söz konusu değildir. Zira kir ve koku insanı doğaya ilksel bir yaşama ait kılan özelliklerdendir. Yıkanmak ise kültürel bir davranıştır. Çünkü insan doğadaki bir hayvan değildir hayvandan üstün bir varlık olan insan hayvan gibi kokamaz (Gezgin, 2009: 155-58). Nitekim Arı Haan’ın üzerine sinen doğanın kokusundan arınması ve doğadan ayrışması için yıkanması gerekiyordu. Bu nedenle gökten yaşlı at ve atı Ak Sarıg vasıtasıyla kültürlenen Arı Haan’ın kültürel bir insan olma yolunda gelişiminin sürdürebilmesi için yıkanması büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü yıkanmak insanı topluma hazırlamaktadır destanda da yıkanmak Arı Haan’ı, içine gireceği kültüre ve içerisinde yaşayacağı topluma hazırlayan son basamaktır. Bu aşamadan sonra Arı Haan, artık kendisini doğada değil kültürün hâkim olduğu bir topluluğun içerisinde bulacaktır.

1. 4. Kahramanın Evlenmesi ve Uygarlaşması

Yıkandıktan sonra atını serbest bırakan Arı Haan, “kişi denen şey dinlenir, uyur olmalıdır diyerek” etrafı dağlarla çevrili sarı bozkırın ortasında yatıp uyur. Uzun süre uyuyan Arı Haan bir gürültüye uyanır, kısırağın verdiği haberci kara suduruna bakınca karanlık içerisinde olan Arı Haan, “ooo Arı Haan uyandı!” diye bir ses duyar. Ardından karşısına açılıp kapanan bir eşik çıkar o eşikten geçen Arı Haan, Kurbustu-Haan’ın üst âlemden indirdiği kalabalık halk ile karşılaşır (Ergun ve Aça, 2005: 240-241). Uyku, küçük ölüm olarak ifade edilir ve ölümün kardeşidir. Yunan mitolojisinde, Hypnos ve Tanathos olarak kişileştirilen uyku ve ölüm gece-nin (Nyks) çocuklarıdır. Uyuyup uyanan yani manevi olarak ölüp dirilen kişi için, içinde yaşadığı hayat bu kez insanın kaçınılmaz kaderinin yazgısallığıdır (Gezgin, 2009: 240). Kahramanımızın gökten inen yaşlı at ve atı Ak Sarıg ile başladığı

kültürlenme sürecinde belli bir aşamaya geldikten sonra uykuya yatar ve uyandı-
ğında kendisini uygar bir toplumun içerisinde bulur. Olağanüstü bir biçimde do-
ğada doğan ve doğada yaşayan ilkel insanın birden kendini yeni bir kültürde ve
uygarlaşmış bir toplumda bulması uyku motifi verilmiştir. Burada uyku sembolik
olarak ölümü ve yeniden doğumu temsil ettiği gibi bir farklı bir boyuta/hayata ge-
çişi de temsil etmektedir. Yani ilk insanı temsil eden Arı Haan'ın ilkel yaşama ait
hayattan, kültürel bir yaşama geçişinin sembolik bir anlatımıdır. Nitekim Arı
Haan'ın bir gürültüyle uyanmasının ardından, haberci kara suduruna bakınca ka-
ranlık içerisinde olması bu duruma işaret etmektedir.

İlk defa insan ile karşılaşan Arı Haan, karşılaştığı insanlardan korkarak oba-
sına girmek ister ama korkup giremez. Tekrar atının verdiği hopçu kara suduru
açıp bakar ve kalabalık halk arasında doksan atın koşup da donatmadığı süslü,
güzel ak otağın içerisinde altın prenses ile yaşadığını öğrenir (Ergun ve Aça, 2005:
241-42). Korku insanî bir duygudur ve korkuyu yenmenin en temel yolu "bil-
mek"tir. Çünkü bilmek insana güven verir (Gezgin, 2009: 230). Bu sebeple Arı
Haan, içerisine girdiği dünyayı, toplumu ve kültürü anlamak için her bilinmezlik
karşısında hopçu kara suduruna bakar. Korku ile güç bela otağına giren Arı Haan
otağında bir kağan gibi karşılanır ve eşi Altın Prensesi görür. Arı Haan'ın halkı
"kağanımız yetip geldi" diyerek dört ayaklı otuz köşeli büyük kara masaya oturur.
Arı Haan'ın eşi Altın Prenses de Arı Haan'a hürmet edip altın çaydanlığından ça-
yını koyup altın tabağına böreğini ve çöreğini koyarak onu ağırlarlar. Bir süre
sonra Arı Haan, gönlünü açıp ulusu ile sohbet edip yiyip içmeye ve eğlenmeye
başlar (Ergun ve Aça, 2005: 241-242).

Yeme ve içme davranışı, toplumsal ve kültürel yapının en temel unsurların-
dan biridir. Yemek ve içmek, insanı kültüre bağlayan bir göbek bağıdır. Bir masa
da toplanmak ve bir masa etrafında yemek yemek ise aile üyeleriyle ve diğer in-
sanlarla ilişki kurmanın en etkin biçimlerinden birisidir. Burada en temel biyolojik
ihtiyaçlardan birisi olan karın doyurmanın/beslenmenin yerini damak tadına, bir
ziyafete yani kültürel bir yemek geleneğine bıraktığını görmekteyiz. Temel bir ih-
tiyacın keyfe dönüşmesi, bu sürecin en temel göstergelerindendir (Gezgin, 2009:
149-50). Arı Haan'ın kültürlenme sürecinde yemek olgusu, karın doyurmak ama-
cıyla peşine düştüğü böcek ve kurtçuklardan ilerleyen süreçte beslenmekle birlikte
keyif veren sosyolojik bir olguya dönüşmüştür. Arı Haan'ın büyük bir masanın
üzerinde altın çaydanlıktan çay içip altın bir tabaktan börek ve çörek gibi yiyecek-
ler yemesi de yemek kültürünün bir göstergesidir. Burada beslenme ihtiyacını kar-
şılayan çay, börek ve çörek gibi yiyecekler temel beslenme ihtiyacından çok insana
neşe ve zevk veren kültürel yiyeceklerdir. Arı Haan'ın kültüre ait yiyecek ve içe-
cekler yiyip içmesiyle birlikte lezzet ve eğlence gibi insanî duygular hissetmeye
başlar, insanlara alışıp gönlünü açar, ulusu ile sohbet edip eğlenir. Birlikte yaşama-
nın ve sosyal olmanın en temel getirisi olan yeme-içme kültürü karın doyurmanın
ötesinde, sosyalleşme, popülerlik ve iktidar gibi kavramlarla doğrudan ilişkilidir

(Gezgin, 2009: 151). Destanda açıkça belirtilmese de masa etrafında yenilen yemeğin sosyalleşme ve iktidar kavramıyla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Yeme-içme kültürünün değişmesi başka değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle sofranın zenginleşmesi, yemek pişirme geleneğinin ortaya çıkması ve yaygınlaşması, ocak, çömlek ve bakır gibi yemekle ilişkili araçların da gelişmesini sağlamıştır (Gezgin, 2009: 152). Destanda geçen altın çaydanlık ve altın tabak buna örnektir. Yine Arı Haan'ın börek, çörek ve çay gibi yiyecekleri yiyip içmesi, Arı Haan'ın, doğa da bulduğu besini olduğu gibi tüketen ilkel insandan, besinlerin yeniden üretildiği ve tüketilmeden önce dönüştürüldüğü bir yemek kültürü içerisinde olan bir insana dönüştüğünü göstermektedir.

Yeme-içme kültürünün gelişmesi ve toplumsal bir boyut kazanması, toplumdaki cinsiyet rollerinin gelişimine de katkıda bulunmuştur. İlkel toplumlardan günümüze beslenme ve mutfak kültürü erkek ve kadın bireylerin mekân, iş bölümü, tükettikleri gıdalar bağlamında birbirinden ayrı düşünüldüğü bir alan olmuş (Dinç, 2019: 310) ve yemeğin hazırlanması, pişirilmesi, çocuk bakımı gibi eve ait işlerden kadınlar sorumlu kılınmıştır (Gezgin, 2009: 154). Erkekler ise dışarıya ait işlerden sorumlu olmuştur. Destanda da yemeğin hazırlanması ve sunulmasıyla Altın Prenses ilgilenmektedir. Ancak Arı Haan, bütün gün otağında yiyip içip yatarak vakit geçirmektedir. Bir süre sonra Altın Prenses, Arı Haan'ın böyle işsiz güçsüz yaşamasına ve yiyip-içip uyumasına kızdığı için homurdanmaya başlar. Eşinin kendisine kızdığını anlayan Arı Haan, eşinin uyumasından rahatsız olduğunu, kendisini fazlalık olarak gördüğünü düşünerek kalpak kaya altında böcek ve kurtlarla beslenerek yaşadığı hayata geri dönebileceğini söyler. Bunun üzerine Altın Prenses, Arı Haan'a işsiz ve güçsüz yaşamının bir bahadıra yakışmadığını ve iline obasına sahip çıkması gerektiğini şu şekilde ifade eder:

“Ben senin yatıp uyuduğuna
Kızmıyorum.
Er kişi denilen şey,
Avlanır-kuşlanır,
Halkına-kavmine de göz kulak olur
Beslediği malı da,
Bakıp gözetir.” (Ergun ve Aça, 2005: 243).

Aça (2009: 82) sosyal organizasyon ile aile kurumu, erkeği sorumluluk ve görev bilincine ulaştıran en önemli etkenlerden olduğunu belirtir. Bununla birlikte bunların merkezinde kadının olduğunu vurgulamaktadır. Destanda da Kurbustu-Haan'ın gökten indirdiği Altın Prenses, eşi Arı Haan'a bir hanın çalışıp çabalaması, obasını, halkını koruyup kollaması gerektiğini söyleyerek onu yönlendirir. Altın Prenses, Arı Haan'a üç yıldır kayıp olan kara buğrayı/dişi deveyi bulması için yola çıkmasını, hamile olduğunu ve doğacak oğulları için de bir gelin bulması gerektiğini söyler. Arı Haan, gelin olabilecek kızı nereden bulabileceğini sorduğunda ona

gelin olacak kızı ulu kızıl tayga yurtlu Ulug Haan'ın obasında bulabileceğini, kara buğrayı da kalın olarak götürmesini söyler. Bunun üzerine Arı Haan heybesini yüklenip yola koyulur.

Arı Haan'ın atı, elbisesi, silahları gibi evlendiği kadında tanrısaldır. Altın Prenses, şahsında ilk insanı temsil eden Arı Haan'ın medenileşmesi, içerisine girdiği kültürel hayatın şartları altında yiğit bir bahadır gibi hayat sürmesini öğütleyen, öğretici, medenileştirici ve kültürleyici bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Destanda Tanrı tarafından yaratılan kahramanımızın yine Tanrı tarafından gönderilen bir kadınla evlendirilmesi kültürel olarak cinselliğin kontrol altına alınması gereken bir olgu olmasıyla ilişkilidir. Cinsellik insanın doğadan ayrılmak zorunda oluşunun ve kültürel olmasının bir sembolüdür. İnsanın yaşam savaşında nüfus ve doğa ilişkisini anlatan bir metafordur. İnsanın doğanın verdiğinden daha fazlasına yani doğadan ayrılıp kültüre ve kültürlenmeye ihtiyacı vardır. İnsanın doğumunu cinselliğin bir sonucu olarak görmeye başlayan Neolitik kültür⁴, zamanla yerini çoğalan insanların cinsel yasaklamalarla daha büyük topluluklar halinde bir arada yaşamalarını mümkün kılan örgütlü bir kültüre bırakmıştır. Zira kültür, cinselliğin kontrol altına alınmasıyla mümkündür, bu da evlilik ve aile kurumu ile gerçekleştirilir (Gezgin, 2009: 135, 142, 146). Evlilik kültürün icadıdır, aile de kültürün temelini oluşturmaktadır. Aile, kültürün üretildiği, kültürlenme ve kültürleme süreçlerinin yaşandığı en uygun ortamlardan biri olmakla birlikte yasaların ve yasakların yani düzenin başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Gezgin, 2009: 134). Destanda bu kültürel düzenin ve kahramanımızın kültürlenme sürecinin devamı evlilik ile sağlanmıştır. Bununla birlikte kahramanımızın erkek bir çocuğunun olması neslin devamlılığı toplumun dolayısıyla da kültürün devamlılığıyla paraleldir (Deveci, 2017: 51). Destanda Arı Haan'ın otağının renginin "ak" olarak ifade edilmesi de buna işaret etmektedir.⁵

Arı Haan'ın oğluna gelin almak için yola çıkmasını, insanoğlunun doğaya, çevreye ve düşmanlarına karşı güçlü olabilmesi için ailesi ve kendi halkı dışında ilişkiler kurması, dostlar ve akrabalar edinmesi ve onlarla yakın ilişkiler sürdürmesi ile ilişkilendirebiliriz. Çevreyle ilişki kurmanın en evrensel ilkesi çevreye açık olmak, alışveriş ve değiş tokuş yapmaktır (Güvenç, 1979: 306).⁶ Destanda bu tür alışverişleri tam anlamıyla görmesek de dış evliliğin (gelin-güvey alışverişinin)

⁴ Neolitik kültür, madencilik (bakır, tunç ve demir) dönemlerini de içine alan "tarım devrimi"dir yani "endüstri devrimi"ne kadar süregelen kültür döneminin adıdır (Güvenç, 1979: 161).

⁵ Arı Haan'ın otağının "ak otağı" olarak ifade edilmesi Dede Korkut hikâyelerinde de karşımıza çıkan önemli bir motiftir. Otağın renginin ak olarak ifade edilmesi kahramanımızın erkek bir çocuğa sahip olacağına işaretidir.

⁶ Bu tür alışverişler üç yoldan sağlanır: 1. Ticaret ve mal alışverişi; 2. akkültürasyon (kültür alışverişi) ve 3. dış evlilik (gelin güvey alışverişi). Bütün bu alışveriş biçimlerinde karşılıklı ilkesi geçerlidir. Almak için vermek, verebilmek için almak şarttır (Güvenç, 1979: 306).

farklı bir versiyonunu görmekteyiz. Arı Haan'ın dişi bir deveyi kalın vermek suretiyle başka bir ulustan oğluna gelin almaya gitmektedir.

İnsanoğlu, yaşamak ve varlığını sürdürmek için doğa ve sosyal-kültürel çevresiyle mücadele etmek, hatta bu amaçlarla örgütlenmek zorundadır. Çünkü örgütler/topluluklar ne kadar küçük ve dar ise, insan o kadar yoksul; ne kadar geniş ise, o kadar güçlüdür ve bu durum kültürel hayatın gerekli bir şartıdır. Örgütlenmenin en iyi yollarından biri kız alıp kız vermektir. Bunun sonucunda aileler ve soy gruplarıyla yeni ilişkiler kurulmakta, sosyal ve kültürel yapı büyüyüp güçlenmektedir (Güvenç, 1979: 306). Yani bireyi kuşatan çevre ne derece genişlerse genelde varlık eylemdeki bireysellik (Simmel, 2009: 233) ve kültürlenme de o derece artar. Kültürlenme sürecini tamamlaması için Arı Haan'ın ulusunu ve içinde bulunduğu kültürü kuşatan çevre ile tanışması ve bir bahadır olarak o çevreyle kültürlenmesi gerekmektedir.

1. 5. Kahramanın Kültürel Bir Bahadır Olma Yolunda Yolculuğa Çıkışı

Kültürel değişimlerden geçerek kültürün ortaya koyduğu düzene uyum sağlamaya başlayan Arı Haan, bir halka kağan olarak ve evlenerek kültürel bir insan olma yolunda gelişimini neredeyse tamamlar ancak doğadan çıkıp kültürün hâkim olduğu dünyada bir kağan olarak henüz kültürel gelişimini tamamlamıştır. Bunun için her destan kahramanı gibi erginlenme sürecini tamamlamak için maceraya atılmalı ve yola çıkmalıdır. Arı Haan'ın yola çıkışı onun kültürel bir insan olarak gelişimini tamamlamak üzere olduğunu işaret ederken yolda sınavlarla ve çeşitli yarışlarla dolu zorlu bir geçiş süreci yaşaması ardından yurduna geri dönüşü ise tamamen kültürel bir insana, bir bahadıra dönüşen kahramanımızın doğayı terk edip kültürel bir toplumda varoluşuna işaret eder. Kültürlenme süreci içerisinde kahramanımızın şimdiye kadar kolayca elde ediklerinin ardından yola çıkışı onun bu kültürlenme sürecini tamamlamasında önemli bir basamaktır.

Arı Haan, eşinin tavsiyesi üzerine üç yıldır kayıp olan kara buğrayı bulmak ve oğlu için alacağı gelini getirmek için samur derisinden yapılmış elbiselerini hazırlayıp yola koyulur (Ergun ve Aça, 2005: 245). Derilerden yapılan kıyafetler hayvanın kendisine aittir, yani doğanın bir parçasıdır. Hayvanlara ait derilerin işlenerek kıyafete dönüşmesi ise kültürel işleyişin bir sonucudur.

Arı Haan giderken onu inceleyen halk onu arkasından Oçur-Maanay Burkan'a önünden Mana-Hala Burka'a benzetir. Atı da heybetli ulu tayga gibi görünür (Ergun ve Aça, 2005: 79, 246). İncelemiş olduğumuz bu destanda Gök Tanrı inancına, Şamanizm'e ve Budizm'e ait dini motiflerin sıkça kullandığı ve bu motiflerin doğa-kültür ilişkisi içerisinde dile getirildiği görülmektedir. Arı Haan'ın Oçur-Maanay Burkan'a ve Mana-Hala Burka'a benzetilmesi de buna örnektir. Bu da kültürün hâkim olduğu bir yaşamda, doğadan kopup kültürlenilen ilk insanın ve insanlığın inançsal boyutta yaşadığı din olgusuna işaret etmektedir.

Arı Haan, buzullu ala tayga üzerine çıktığında acımasız kara buğra ile kel sarı buğranın kapıştığını görür. Arı Haan, buğraların kapışmasını izlerken güney tarafında üç güneş gibi parlayan kel sarı buğranın sahibini görür. Arı Haan, Şara Melçen Haan adlı bu kişiyle bir mücadeleye girer ve bu girdiği mücadele de bir bahadırın nasıl savaştırması gerektiğini öğrenir:

“Öyleyse demir ile,
Görüşelim denilende,
Demircilerin dövdüğü,
Kara paslı demir ile
Görüşelim demektir.
Et ile denilende,
Anamızın doğurduğu
İki kızıl yumruk ile,
Görüşelim mi demektir.” (Ergun ve Aça, 2005: 251).

Bunun üzerine Arı Haan ve Şara Melçen Haan mücadele için karşı karşıya geldiklerinde önce okla vuruşmayı denerler. Önceliği Şara Melçen’e veren Arı Haan, ak göğüsünü açarak ona meydan okur. Şara Melçen’in attığı ok Arı Haan’ın göğüsüne çarparak sıçrayıp gider. Bu kez ne yapması gerektiğini öğrenen Arı Haan, yayını çekip bir ok atar fakat attığı ok Şara Mergen’in de göğüsüne çarpar ve sıçrayıp gider. Her iki bahadıra da ok batmaz ve silahlı mücadele de üstünlük sağlayamaz (Ergun ve Aça, 2005: 252-54). Bu mücadelenin ardından yemek yerler. Bu kültürel bir olgudur. Yemek biyolojik bir ihtiyaç olduğu gibi sosyal bir fonksiyona da sahiptir. Birlikte yenilen yemekler insanların kaynaşmaları, hoş sohbet edebilmeleri ve dost olabilmeleri için bir araç olarak kullanılmaktadır. Nitekim dostluk ve saygı aracı olarak yemekler, toplumsal ve bireysel ilişkilerde çok kullanılan bir kültür ögesidir (Yıldız, 2022b: 366-67). Destanda da Arı Haan’ın ve Şara Melçen Haan’ın birlikte yemek yemeleri onları dost kılan kültürel bir motiftir.

Arı Haan ile Şara Melçen kispetini-kuşağını giyininip güreşe tutuşurlar ve aralıksız doksan gün boyunca güreşirler. Doksan günün sonunda Güreşin galibi Arı Haan olur. Arı Han Şara Melçen ile yaptığı bu mücadele de güreş tutmayı, peşrev çekmeyi öğrenir. Arı Haan’ın Şara Melçen ile yaptığı mücadeleler ona hem savaşmayı öğretir hem de onu oğlu için kız almaya gittiğinde gireceği ok atma ve güreş yarışmalarına hazırlar. Aynı zamanda destanda Arı Haan ile Şara Melçen’in arasında geçen ok atma ve güreşme mücadelesi kültürel otoritenin varlığını gösteren bir olaydır.

Şara Melçen ile girdiği mücadeleleri kazanıp onu kendisine dost edinen Arı Haan, yoluna devam eder. Yolda bahadırın karşısına hırçın bir deniz çıkar. Karşısına çıkan hırçın denize “bu zamanın deniziyim demeden, gelecek zamanın çayı deresi ol” diyerek altın saplı kamçısını vuran bahadır, denizi ince dereler haline getirip yoluna devam eder. Böyle hırçın deniz engelini ortadan kaldırmış olur

(Ergun ve Aça, 2005: 255-256). “Deniz” yani “su” bilinç dışını, doğayı ve ruhsal enerjiyi temsil eder. Kontrol altında yatağında sakince akan sular olağan bir şekilde süregiden yaşamın sembolüdür. Kontrolsüz, hırçın ve deli gibi akan sular tehlikeyi ve karada yaşayanları tehdit eden su baskınlarını akla getirir. Suyu dalıp çıkma bilinci/bireyi üretken kılar, yaşam gücünü artırır (Saydam, 1997; 117). Suyun, yönünün ve durumunun değiştirilmesi ise kültürün otoritesini gösterir. Kültürel insan doğa koşullarını kendi yaşam biçimine göre uyarlayan ve şekillendirir. Destanda da Arı Haan, kırbaçı ile hırçın denizi sakince akan derelere böler. Böylece hem içerisinde bulunduğu doğa ve kültür ikilemini kontrol altına alır ve kültüre teslim olur, içsel enerjisini dengeler hem de kültürel insanın doğa karşısındaki otoritesini ortaya koyar.

İlkel yaşam tarzı ağırlıklı olarak toplayıcılığın ve avcılığın baskın olduğu bir yaşam biçimidir. Bu sistemde doğa kendisini kontrol ettirme olanağı tanımaz. Bu sistemde insanın doğaya, onun mevsimsel ve bölgesel farklılıklarına uyum sağlaması gerekir. Yerleşik ve kültürel yaşam tarzında ise insanoğlu doğayı kendi yaşam biçimine uyarlamaya ve doğa kullanmayı çalışır (Gezgin, 2009: 205).

Yoluna devam eden Arı Haan, Er Sayın Ulaatı, Han Sayın Ulaatı kardeşlere rast gelir ve onlarla dost olup birlikte yola devam ederler. Kardeşlerden Er Sayın Ulaatı, Ulug-Haan’ın obasında düzenlenen at yarışında Arı Haan’ın atının binicisi olacaktır. Arı Haan, Ulug Haan’ın obasına yırtık yelekli bir oğlan kılığında girer ve Ulug Haan ona kim olduğu sorulur. O da, Arı Haan adlı hanın tebaası olduğunu, adının olmadığını, sağrısında işaret olmayan dişi bir deve aradığını ve bu devenin hanın ahırında-sürüsünde olup olmadığını sorarak üstü kapalı kızına dünür geldiğini söyler. Bunun üzerine hanın karısı, bahadırın kız aramak için geldiğini anlar ve eşine söyler. Bunun üzerine Ulug Haan, Arı Haan’a toplanan kalabalığın kızını almak için düzenlenen yarışlara katılmak amacıyla geldiğini ve yarışlara (güreş, at yarışı, ok atma) katılması gerektiğini, kazandığı takdirde kızını alabileceğini söyler. İlk yarış olan güreş yarışını Arı Haan kazanır. İkinci yarış olan at yarışını Er Sayın Ulaatı’nın bindiği, Arı Haan’ın atı Er Sarıg kazanır. Üçüncü yarış olan ok atma yarışını da kazanan Arı Haan, Ulug Haan’ın kızını oğluna alma hakkını elde eder. Ulug Haan, kızının toyunu yapar ve çeyizini (kap-kaçak, çanak-çömlek) hazırlayarak Arı Haan ile kızını yolcu eder (Ergun ve Aça, 2005: 256-261).

Arı Haan ve atı, oğluna kız almak için girdiği yarışların hepsini kazanır. Bu durum Arı Haan’ın bir bahadır gibi mücadele etmeyi öğrendiğinin ve bu kültürel yaşam içerisinde artık bir kağan-han olarak kültürlenme sürecini tamamladığına işaret etmektedir.

1. 6. Kahramanın Kültürlenme Sürecini Tamamlaması

Obasına dönmek için yola koyulan Arı Haan, vaktiyle canını bağışladığı ve kendisine dost edindiği Şara Melçen Haan’ın obasını ziyaret eder. Şara Melçen, Arı Haan’ı çukurun içerisine iter ve çukura düşen Arı Haan ay baltanın dizini kesmesi

üzerine yaralanır. Bunun üzerine Şara Melçen, çukurun üzerini kara bir taş ile kapatarak Arı Haan'ın oğlu için aldığı kızı kaçıır (Ergun ve Aça, 2005: 262).

Destanda Arı Haan'ın çukura atılması ve çukura düştüğünde ay baltası ile yaralanması üzerine Şara Melçen'in çukurun üzerine kara bir taşla kapatması ve yıllarca Arı Haan'ın öylece o çukurda kalması Arı Haan'ın sembolik olarak ölümünü işaret etmektedir. Sembolik ölüm, kişinin gerçek anlamda ölmesi değil, ölmüş gibi görünmesidir. Yani kişi bedenen hayatta olsa da, zor bir durumun içinde olması nedeniyle ölmüş olarak kabul edilmesidir (Şenol, 2016: 235; Yıldız, 2022a: 144). Campbell kahramanın erginlenme yolculuğunun önemli bir aşaması olan bu evreyi "balina evresi" olarak adlandırır (Campbell, 2013: 107). Bu aşamada kahraman bilinmeyen bir durumun içinde kaybolur ve ölmüş gibi görünür. Ancak balinanın karnı, ana rahmini simgelemektedir. Dolayısıyla sembolik olarak ölen kahramanın bilinmeyen içinde kaybolduğu yer, yani balinanın karnı yine kahramanın yeniden doğumunun gerçekleşeceği yerdir (Yıldız, 2022a: 144). İncelemiş olduğumuz Arı Haan destanında da kahramanımızın derin bir çukura atılması ve o çukurun içinde uzun süre kurtarılmayı öylece beklemesi Arı Haan'ın sembolik olarak öldüğünü gösterir. Zira Aça, kuyu veya çukura hapsedilerek ölüme terkedilme motifini, ölüp dirilmenin yakın zamanda ortaya çıkmış bir versiyonu olduğunu belirtir (Aça, 2004: 8-18).

Bu esnada Arı Haan'ın karısı doğum yapar. Oğlan büyür ve oyun oynadığı çocukların onun atasız olduğunu başına kakmaları üzerine babasının nerede olduğunu annesine sorar. Fakat annesi bir şey bilmediğini söyleyerek onu geçirir. Oğlan, ertesi gün annesine kavurttuğu sıcak buğdayla annesinin elini yakar ve annesine tekrar babasının nerede olduğunu sorar. Olup biteni öğrenen oğlan, annesine babasını bulmak için yola çıkmak istediğini söyler. Bunun üzerine Altın Prenses üst ve alt âlemden çağırdığı ustalara oğlunun silahlarını yaptırır. Demirci ve ustalar yüz büyük kazanı eritip ok temreni yaparlar. Yayını eğilip bükülmemesi için, yüz seksen uzun teke boynuzu ile kaplarlar. Kadın, oğluna altmış kulaç altın ip verip bu iple yılki arasından kendine at olacak tayı yakalamasını söyler. Oğlan yılki içerisinden akıtmalı kan kızıl tayı yakalayıp getirir (Ergun ve Aça, 2005: 263-66). Bunların hepsi toplumda kişiye otorite ve saygınlık sağlayan kültürel unsurlardır.

Destanda Arı Haan'ın giysileri, silahları, atı ve atının koşum takımları Tanrı tarafından gönderilirken oğlunun giysileri, silahları ve atının koşumları üst ve alt âlemden gelen demirciler ve ustalar tarafından yapılmıştır. Arı Haan gibi oğlunun da giysileri, silahları ve at kuşam takımları kutsaldır. Ancak Arı Haan'ın oğlunun giyim kuşamı babasında olduğu gibi Tanrı tarafından kutsal mağara vasıtasıyla gönderilmemiştir. Çünkü o zaman kültürel bir otoritenin varlığı yoktur. Ama Arı Haan'ın oğlu kültürel bir düzenin içerisine doğmuştur. Bu sebeple Arı Haan'ın oğlunun giysileri, silahları ve atının koşum takımları, üst ve alt âlemden gelen demirciler ve ustalar tarafından yapılmıştır ve bu ürünlerin hepsi kültüre aittir. Bu

ürünler yapılırken ateş kullanılmıştır. Ateş, insanoğlu tarafından doğadan çalınarak ehlileştirilmiş ve kültürün hizmetine verilmiştir (Deveci, 2017: 70, Erhat, 1978: 278-279).⁷ Oğlanın giyim-kuşamı için hazırlanan ürünlerin yapılışında ateşin kullanılması kültürün en önemli göstergelerinden biridir. Zira doğaya ait bir unsur, ateş vasıtasıyla işlenip dönüştürülerek kültüre ait bir ürün haline getirilmiştir. Yine demirci ve ustaların oğlan için yaptıkları yayın eğilip bükülmemesi için yüz seksen uzun teke boynuzu ile kaplaması da kültürün gücünü göstermektedir. Teke boynuzu şekil olarak yaya benzer. Yayın teke boynuzu ile kaplanması kültürün bir göstergesidir. Bununla beraber kültüre ait bu ürünleri yapan demirci ve ustaların, üst ve alt âlemden geldiklerinin vurgulanmasıyla ise kültürel otorite içerisindeki doğanın varlığı dile getirilmiştir. Çünkü kültürün varlığı doğanın varlığına bağlıdır. Kültür, doğanın çocuğu olan insanla birlikte şekillenmiş ve gelişmiştir. Bu nedenle insan yaratılışı gereği doğadan kopamaz. Çünkü kültür, ne kadar gelişirse gelişsin doğayla birlikte var olmuştur (Deveci, 2017: 58). Bu nedenle kültüre ait ürünler, kültürel daire içerisinde doğaya ait unsurlar ile birlikte verilmiştir.

Destanda üzerine koşum takımları geçirilen tay, boş dağ gibi akıtmalı Han Şilgi at oluverir. Hazırlanan giysileri giyip kuşanan oğlanda uzun yiğit bir er olur. Daha sonra Altın Prenses oğluna ad vermesi için halkı toplar, iyi ad verene başını aşar mal vereceğini, vermeyenin ise başını kestireceğini söyler. Kara tilki derisi börklü, eli asalı bir dede gelir ve oğlana Han Şilgi attığı Han Sayın Hovugun adını verir (Ergun ve Aça, 2005: 266-67). Kültürel anlayışa göre ad almak, kimlik kazanmak, bilmek ve bilinmek demektir (Paglia, 1996: 15). Yani bir isme sahip olan her canlının/varlığın kültürel daire içinde var olması demektir. Han Sayın Hovugun adını alan oğlanda kültürel düzen içerisinde bir kimlik kazanmıştır. Ad alan Han Sayın Hovugun, hem soyuyla, adıyla ve sanıyla bilinen bir bahadır olarak toplumsal düzen içerisinde yer almaya başlamıştır hem de bir statü sahibi olmuştur.

Destanda çocuk, ilk başta sadece anneye yani doğaya ait bir canlıyken giyinip kuşanıp bir at sahibi olduktan ve ad aldıktan sonra kültürel düzen içinde söz sahibi bir kişiye/bahadıra dönüşmüştür. Erkek çocuk kendini, bilinç ile sosyo-kültürel ortamın sunduğu erkek rolü ile özdeşleştirir (Saydam, 1997: 55). Arkadaşlarıyla oyun oynarken babasızlığını idrak eden oğlan bilinç ile sosyo-kültürün sunduğu düzen ile bir bahadıra dönüşerek babasını bulmaya yola çıkar. Çünkü en yakın erkek özdeşim figürü olan baba, bilincin ve kültürün taşıyıcısı olarak çocuk benliğine yol gösterir (Saydam, 1997: 55). Bu bağlamda bakıldığında Han Sayın Hovugun, kültürün taşıyıcı olan babasını bulmak için yola çıkar. Böylece hem Han Sayın Hovugun hem de Arı Haan kültürel daire içerisinde kültürlenme sürecini tamamlayabilecektir.

⁷ Ateşin çalınması ile ilgili anlatı için bkz. Erhat, A. (1978). Mitoloji Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi, 278-279.

Han Sayın Hovugun, babasının atının izini takip ederek yola revan olur. Yolda bir atla karşılaşır ve kim olduğunu soran ata kendisini tanıtır. Oğlan ata kim olduğunu sorduğunda ise at, Arı Haan'ın atı olduğu söyler. Daha sonra at oğlana babasının başından geçenleri anlatır (Ergun ve Aça, 2005:268- 70). Atıldığı çukurdan oğlu tarafından çıkarılan Arı Haan, atının terkisindeki ak matara içindeki em-derman otunu yiyerek iyileşir:

“ ‘Çukur içindeki kişi,
Ölü müsün
Diri misin? Diye sormuş.
Daha diriyim ben,
Bileyli balta dizimi,
Kesip parçalamış.
Ona üzülüp yatarım’ demiş.
O oğlan çukurun ağzını,
Kolu ile vurup,
Kolunu sokup,
Atasının yargısından tutup,
Atasını çekip çıkarmış.
Atası aksak ata çıkıp,
Benim atımın terkisinde
Heybenin içinde
Ak matara var.
Onu getir oğlum demiş.
Öğlene varmadan otunu yiyip
Sabaha yetmez buharlaşıp kaynayan
Em-derman otunu yiyip
İyileşivermiş.” (Ergun ve Aça, 2005: 270).

Yaşam ölümle birlikte var olur ve doğada ölüm doğaldır. Doğa ölümü reddetmez hatta ölüm doğanın gerçeğidir. İnsan ölümüne ancak kültür yoluyla karşı koymaya çalışabilir. Çünkü kültür, doğa karşısındaki insanın en önemli silahıdır. Kültürden güç alan insan doğaya ve ölüme karşı durur (Gezgin, 2009: 161-62). Destanda da sembolik olarak ölen Arı Haan, sağaltıcı bitkilerle yeniden diriltir ve sembolik olarak yeniden doğar.

İnsanoğlunun en temel besin kaynaklarından birisi olan bitkiler, ilkel yaşam biçiminin vazgeçilmez yiyecek kaynaklarından biridir. Bitkiler, ilkel insanın yaşamını devam ettirmesini sağlayan bir yaşam kaynağıdır. Bitkiler, toprağın yani en ilksel ve en büyük tanrıçalardan biri olan Toprak Ana'nın çocuklarıdır. Doğada ölen her şey toprağa karışır ve böylece onun güçlenmesini sağlar. Ölümlülerle güçlenen ölümsüz toprak, ölümsüzlüğün ve yeniden doğumun en önemli sembolik halkasıdır. Yaşamı veren, yaşamayı sağlayan ve yaşamı alan toprak, ölümsüzlüğün ve yeniden doğumun kaynağıdır. Bu yönüyle toprak bir geri dönüşüm sistemine

sahiptir. Her şeyi bünyesine alarak özümser ve onları yaşama geri dönüştürür. Yani toprak öldürür, öğütür ve yeniden şekillendirir. Bu devinim onu ölümsüz kılmaktadır (Gezgin, 2009: 223). Destanda da çukura atılan Arı Haan sembolik olarak ölmüştür ve çukurdan çıkarıldığında toprağın bağrında yeniden şekillenmiş, dönüştürmüş ve yeni bir benlikle yeniden doğmuştur. Toprağın şifalı bitkileri vasıtasıyla da yaraları tedavi edilmiştir.

İyileşen Arı Haan, oğlunu yurduna geri gönderir ve Şara Melçen'in obasına gelerek onu öldürür. Kaçırılan gelinini ve Şara Melçen'in malını mülkünü alıp obasına getirir, daha sonra obada büyük bir toy düzenlenir (Ergun ve Aça, 2005: 270-72). Kültürlenme sürecini tamamlayan Arı Haan, ailesi ve halkıyla huzurlu bir hayat sürmeye başlar.

Sonuç

İlk insanın kültürlenme sürecini incelediğimiz Arı Haan destanında kahramanımızın doğuş biçimi, gökten gönderilen kutlu bir at tarafında eğitilmesi, ilkel aşamadan uygar bir aşamaya gelişi, ulusuyla birlikte evleneceği kadının bizzat Kur-bustu Haan tarafından üst âlemden indirilmesi, eşi Altın Prensesin Arı Haan'a bir hanın çalışması, çabalaması ve yurdunu koruması gerektiğini öğretmesi ile çıktığı yolculuk, kültürlenme sürecini tamamlamasını sağlar. Bu unsurlar, "destanı yaratılış destanıyla birlikte kültürlenme mitosu", "Arı Haan'ı ise ilk insanın kültürlenme sürecini anlatan mitolojik bir kahraman" haline getirmektedir.

Arı Haan destanı, ilk insanın ilkel yaşam biçiminden uygar bir yaşam biçimine geçişini betimlerken insanoğlunun doğadan kültür dünyasına geçişini ve kültürlenme sürecini mitolojik olgularla dile getirmektedir. Yalnız bir bodur ağacın gövdesinde beliren urdan doğan kahramanımız nereden geldiği bilinmeyen bir sesin verdiği talimat doğrultusunda hareket ederek kara kalpak bir kayayı yurt edinir ve orada dünyanın kara ve kızıl kurdunu yiyerek yaşamaya başlar. Oğlanın bir kayanın altını mesken tutması ve kurt yiyerek beslenmesi, ilkel yaşam biçiminde insanoğlunun mağaraları mesken edip doğadaki hayvanları avlayarak onlarla beslenmesini akla getirmektedir. Daha oğlan gökten indirilen bir at vasıtasıyla eğilecek ve at sütü emerek bedensel ve zihinsel gelişimi ile birlikte kültürlenme sürecine girecektir. Arı Haan ilkel bir yaşam tarzından uygar bir yaşam tarzına geçişi Arı Haan'ın şahsında ilk insanın illiklikten uyarılığa geçişi anlatılmaktadır. Aynı zamanda destanda ilk insanın yaratılışı, geçirdiği kültürel evreler, kültürlenme biçimi ve süreci de anlatılmaktadır.

İnsanoğlunun varoluşundan beri geçirdiği aşamaları ve kültürel varlığını mitolojik olgularla dile Arı Haan, insanlık tarihinin kültürel arketipidir. Arı Haan destanı bize, ilk insanın, avcı toplayıcılıktan üretime, yerleşik hayata, yazılı bir kültüre geçişinin ve insanoğlunun doğada ve içinde bulunduğu toplumda bir medeniyet inşa edişinin toplumsal modelini sunmaktadır. Ancak Arı Haan, inşa edilen bu

medeniyete kolayca sahip olmuş ve kültürlenme sürecini hızlıca ve zahmetsizce yaşamıştır.

Yalnız bir bodur ağacın gövdesindeki urdan meydana gelen Arı Haan doğada ilkel bir yaşam sürerken kültür ve kültüre ait hiçbir şeyden haberdar değildir. Tanrı tarafından gökten indirilen bir at vasıtasıyla kültürlenme sürecine giren kahramanımız, Kurbustu Haan'ın gökten indirdiği ulusun hanı olup Kurbustu Haan'ın gökten indirdiği eşi Altın prenses vasıtasıyla uygar bir insan olma seviyesine ulaşır. Arı Haan yaşamak, kültürlenmek ve içine girdiği kültürel hayat içerisinde uygar bir insan ve han olmak için gerekli olan tüm bilgi ve donanıma Tanrı tarafından gönderilen kahramanlar vasıtasıyla sahip olmuştur.

Arı Haan eşi Altın Prensesin uyarı ve yönlendirmelerine kadar yaşadıklarını sorgulamamış, uygar bir insan olmak için hiçbir çaba göstermemiş, bir hanın nasıl olması gerektiğini bile düşünmemiştir. Arı Haan, belli kültürlenme süreçlerinden geçse de henüz düşünen, üreten ve mücadele eden uygar bir insan aşamasına geçememiştir. Arı Haan, eşi Altın prensesin kendisine bir hanın çalışması ve yurdunu koruyup kollaması gerektiğini söyleyip yönlendirmesi üzerine çıktığı yolculuktan, kültürlenme sürecini tamamlamış bir kağan olarak yurdunu, malını, ailesini korumayı, savaşmayı ve mücadele etmeyi öğrenerek yurduna dönmesini sağlamıştır. Bu yönüyle kahramanımızın yaratılış epizoduyla birlikte ilk insanın yaratılışını, geçirdiği kültürel evreleri, bedensel, zihinsel ve kültürel gelişiminin mitolojik olgularla anlatıldığını böylece insanlık tarihinin kültürel arketipinin ortaya konulduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Aça, Mehmet (2004). "Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis". *Millî Folklor Dergisi*, 62: 8-18.
- Aça, Mehmet (2009). "Oğuz Kağan ve Arı-Haan Destanları Uygarlaşma Süreci Açısından Nasıl Okunabilir?" *Millî Folklor Dergisi*, 82: 59-75.
- Campbell, Joseph (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. Çev. Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Çeçen, Anıl (1984). *Kültür ve Politika*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Çelik, Celalettin (2000). "Kültürel Sembolik Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2): 36-41.
- Çınar, Ali Abbas (1993). *Türklerde At ve Atçılık*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Deveci, Ümral (2017). *Dede Korkut Anlatılarında Doğa ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Dinç, Mustafa (2019). "Halk Bilgisinin Beslenme ve Mutfak Kültürüne Dönük Temsilleri". *Halk Bilimi El Kitabı*. Ed. Mustafa Aça. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 287-314.

- Doğan, Süleyman (2022). “Bireysel ve Toplumsal Açılardan Kùltür; Kùltürlenme, Kùltürleşme, Uyum, Kùltür Endüstrisi, Kùltürel Çođulculuk, Postmodernizm ve Medya”. *Kùltür ve Dil*. Ed. Mustafa Güneş ve Hatice Güneş. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 83-118.
- Engin, İsmail (1990). “Süpürge Zanaatçısı Örneğinde İki Kùltürel Süreç: Kùltürleme ve Kùltürlenme”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cođrafya Fakùltesi Dergisi*, 1(2) : 165-169.
- Ergun, Metin ve Aça Mehmet (2005). “Arı-Haan”. *Tıva Kahramanlık Destanları 2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erhat, Azra (1978). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fairchild, Henry Pratt (1967). *Dictionary of Sociology and Related Terms*, Totowa. NJ: Littlefield, Adams.
- Gezgin, İsmail (2009). *Kùltürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı: Gılgamış*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Güvenç, Bozkurt (1970). *Kùltür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Hacettepe Basımevi.
- Güvenç, Bozkurt (1979). *İnsan ve Kùltür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, Bozkurt (2002). *Kùltürün ABC’si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Işık, İsmet Emre (2000). *Öznenin Dili (Dilbilim ve Yapısalcılık)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Leach, Edmund Ronald (1985). *Lévi-Strauss*. Çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Levi-Strauss, Claude (2020). *İrk, Tarih ve Kùltür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Öveç, Ümran (2007). *Öz-Duyarlık ile Öz-Bilinç, Depresyon, Anksiyete ve Stres Arasındaki İlişkilerin Yapısal Eşitlik Modeliyle İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Özlem, Doğan (2000). *Kùltür Bilimleri ve Kùltür Felsefesi*. İstanbul: İnkılap.
- Paglia, Camille (1996). *Cinsellik ve Şiddet, ya da Doğa ve Sanat*. Çev. Turgut Berkes. İstanbul: İyi Şeyler Yayıncılık.
- Saydam, M. Bilgin (1997). *Deli Dumrul’un Bilinci “Türk İslam Ruhu” Üzerine Bir Kùltür Psikolojisi Denemesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, George (2009). *Bireysellik ve Kùltür*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Şenol, Fatma Zehra (2016). *Altay Destanları Üzerine Bir İnceleme -Yaratılış, Yaşam, Öte Dünya*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tylor, Edward Burnett (1871). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*. Londra: T. Murray.
- Uygur, Nermi (2006). *Kùltür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Wells, Calvin (1972). *İnsan ve Dünyası*. Çev. Erzen Onur. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Williamson, Judith (2001). *Reklamların Dili, Reklamlarda Anlam ve İdeoloji*. Çev. Ahmet Fethi. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Yıldız, Havva (2022a). *Altay, Tuva ve Hakas Destanlarında Tabiat Kùltleri*. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Salih (2022b). "Yemeğin Toplumsal İşlevleri ve Türk Yemek Adetleri". *Yemek, Kùltür ve Toplum*. Ed. Neslihan Serçoğlu. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Yazarlar tarafından çalışmayla ilgili herhangi bir destek veya teşekkür beyanında bulunulmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmanın araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma ile ilgili yazarın beyan ettiği herhangi bir not bulunmamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı: Makalenin tüm bölümleri her iki yazarın eşit orandaki katkılarıyla oluşturulmuştur.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgment: No statement of support or acknowledgement was made by the author regarding the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this study.

Author's Note: There are no any notes declared by the author regarding this study.

Author Contributions: All sections of the article were created with equal contributions from both authors.